

ГАЙК ХАЧАТУРОВИЧ ШАХБАЗЯН – ВИДАТНИЙ ВІТЧИЗНЯНИЙ ГІГІЄНИСТ ДО 120-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ

Слава в руках праці.
Леонардо да Вінчі

21 січня 2016 року виповнилося 120 років від дня народження відомого в Україні, Європі та світі світоча профілактичної медицини, доктора медичних наук, професора, члена-кореспондента АМН СРСР, заслуженого діяча науки України Гайка Хачатуровича Шахбазяна. Це видатна людина, яка пройшла складний шлях від практичного санітарного лікаря до наукового співробітника, директора Київського НДІ гігієни праці та профзахворювань, завідувача кафедри гігієни праці і професійних захворювань Київського медичного інституту.

Гайк Хачатурович Шахбазян народився в селі Панік Сурмалінського повіту Єреванської губернії (нині Туреччина) у багатодітній вірменській родині. Він належить до першої когорти випускників Київського медичного інституту, створеного в 1920 році, який закінчив у 1925 році. Тут виявилася в нього схильність до гігієнічного мислення. Саме тоді очільником кафедри професійної гігієни в інституті був професор В. Я. Підгаєцький, згодом репресований.

Професійна практика Г. Х. Шахбазяна розпочалася з посади районного санітарного лікаря в Ржищеві, що на Київщині. Тут ним був створений один з перших в Україні Будинок санітарної освіти. Прагнення Гайка Хачатуровича до наукового пошуку виявилось ще тоді, коли працював науковим співробітником, а згодом – завідувачем лабораторії виробничого мікроклімату. Керівником цього підрозділу він був, перебуваючи на посаді директора

Київського НДІ гігієни праці і професійних захворювань, аж до 1941 року та в 1946–1952 роках.

Завдяки ініціативі професора Г. Х. Шахбазяна в інституті було створено нові лабораторії, сконструйовано низку найнеобхідніших на той час для наукового закладу приладів. Експериментальні майстерні інституту стали особливим місцем, де відбувалося таїнство створення конструкцій та освоєння виробництва цих приладів для майбутніх наукових досліджень. Надалі ці прилади активно використовувалися в лабораторіях та клініках науково-дослідних установ. Особливо високо оцінені науковцями були прилади, сконструйовані Г. Х. Шахбазяном, – універсальний електротермометр, фригориметр, фригограф. Заслугою вченого є відкриття в інституті аспірантури, яка стала науковою колицею для відомих науковців О. Буркацької, Ю. Кундієва, Є. Спину, Ф. Шлейфман, А. Шевченка, М. Макаренка, М. Векслера та ін.

Доповідь Г. Х. Шахбазяна, проголошена на Другому Українському з'їзді промислових лікарів, що проходив 28 січня – 2 лютого 1940 року в Харкові, відзначалася високим методичним рівнем, практичною спрямованістю та стосувалася метеорологічного фактора на виробництві, нормування мікроклімату.

Після початку війни Гайк Хачатурович добровольцем пішов на фронт, хоч і мав броню як науковець та директор. У діючій армії займав посаду командира санітарного протиепідемічного взводу медико-санітарного батальйону. В оточенні під Полтавою дивом врятованого пораненого воїна (його знайшов колгоспник) лікарі-підпільники допомогли переправити до Лохвицького госпітально, де спочатку він лікувався сам, а згодом ставив на ноги військовополонених та був членом місцевого підпілля на тимчасово окупованій території. Разом з

побратимами-лікарями Г. Шахбазяну вдалося врятувати від вивезення до Німеччини багато молоді, надаючи їм довідки з вигаданим діагностуванням тифу. Ці документи також давали можливість радянським воїнам перетинати лінію фронту. Згодом, коли територію України було звільнено, над лікарем нависла загроза звинувачення у зраді, від якої порятували свідчення підпільників.

На момент закінчення війни Г. Х. Шахбазян був майором медичної служби, старшим викладачем курсів вдосконалення медичного складу 1-го Українського фронту. Його було відзначено нагородою — медаллю «За перемогу у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.».

У 1946 році, повернувшись з Відня до Києва, Г. Х. Шахбазян знову очолив НДІ гігієни праці і професійних захворювань. З 1951 року, відтоді як Гайка Хачатуровича було обрано завідувачем кафедри гігієни праці Київського медичного інституту, розпочався період його активної педагогічної та громадської діяльності, якою доповнювалася наукова, що тривав наступні два десятиліття.

Сферу наукових зацікавлень Г. Х. Шахбазяна становили актуальні проблеми гігієни праці, а саме: оздоровлення умов праці в сільському господарстві, гігієна виробничого мікроклімату, промислова токсикологія, вивчення професійної алергії, гігієна розумової праці.

У 1949 році талановитий науковець захистив докторську дисертацію на тему «Основи гігієнічного нормування виробничого мікроклімату», та докладав усіх зусиль для створення на кафедрі гігієни праці і профзахворювань школи дослідження мікроклімату. На основі наукових досліджень Гайка Хачатуровича та його учнів було розроблено класифікацію, критерії і гігієнічні принципи регламентації мікроклімату виробничих приміщень, які увійшли до санітарного законодавства України та СРСР. Під керівництвом Г. Х. Шахбазяна розроблено методологію комплексної оцінки мікроклімату у виробничих умовах, створено прилади для його оцінки. Проводилися також дослідження з гігієнічної оцінки впливу променевого тепла (Ф. М. Шлейфман, Г. Є. Жирнова), впливів мікрокліматичних чинників на організм людини (О. Є. Стежинська), стану водного і мінерального обміну за умов високої температури (К. В. Володіна).

Для впровадження нового напрямку досліджень токсиколого-гігієнічної оцінки виробничих отрут було створено спеціальну наукову лабораторію з

віварієм та додатковим штатним складом, камерами для моделювання в експерименті виробничих умов, зі спеціальними приладами для новітніх біохімічних досліджень де вивчали вплив ртуті, ртуть-хлор- і фосфорорганічних пестицидів. До роботи було залучено викладачів кафедри (І. М. Трахтенберга, В. Є. Балашова, М. Ф. Борисенка, І. В. Савицького, Г. О. Гончарук) і молодих науковців (В. В. Кирсенка, В. І. Закордонця, В. С. Бурога, Ф. А. Лаговського).

Серед праць цього наукового спрямування особливо вагомими є роботи доцента, а згодом професора І. М. Трахтенберга. Відомий учений-гігієніст, член-кореспондент НАН України, академік НАМН України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки тоді продовжив дослідження у накресленому напрямі та захистив докторську дисертацію «Меркуріалізм як гігієнічна проблема» (1964 р.), присвячену проблемі токсичного впливу чинників малої інтенсивності на прикладі ртуті та її сполук. Надалі проблема дії на організм екзогенних хімічних факторів малої інтенсивності стала одним з пріоритетних напрямів досліджень професора І. М. Трахтенберга. Під керівництвом Ісаака Михайловича було створено колективну монографію «Гігієна розумової праці», у якій викладено результати досліджень з фізіології праці, поглиблено теоретичні уявлення про процеси втоми, гальмування та відновлення процесів головного мозку.

Важливим компонентом наукової роботи кафедри було вивчення полімерів, які часто наявні у виробничих умовах. Під дією на полімери різних чинників виникають продукти їх деструкції, виділяються мономери — чинники малої інтенсивності. Результати досліджень вмістила колективна монографія «Токсикологічна оцінка летких речовин, що виділяються із синтетичних матеріалів» (1969 р.) за редакцією І. М. Трахтенберга та за співавторства В. Є. Балашова, В. Д. Бартенева, І. В. Савицького. Вивченням алергенних проявів впливу ртутьорганічних сполук на кафедрі займався професор М. Ф. Борисенко, поєднаному впливу на організм працівників високої температури повітря і виробничих отрут присвятив свої наукові дослідження доцент І. В. Савицький, пилу патологію вивчав аспірант Є. А. Кречковський.

На наукових конференціях і симпозиумах, у вітчизняних та зарубіжних виданнях відображалися результати оригінальних досліджень кафедри щодо

гігієнічного нормування чинників малої інтенсивності, токсичного впливу цих факторів на працівників, комбінованої дії виробничих отрут і високої температури. Дослідження з розробки теоретичних питань комбінованої дії виробничого мікроклімату та хімічних речовин Гайк Хачатурович розпочав одним із перших на теренах СРСР. Було видано колективний збірник «Вопросы промышленной и сельскохозяйственной токсикологии», обґрунтовано ГДК пестицидів, створено законодавчі та інструктивно-методичні матеріали з профілактики інтоксикацій ртуттю та її сполуками, затверджені МОЗ України і СРСР. Розширенню міжнародних зв'язків кафедри гігієни праці і професійних захворювань сприяло те, що під керівництвом Гайка Хачатуровича виконав дисертацію аспірант Зайков Христо Янчив (нині академік Національної академії наук у Болгарії).

З ініціати́ви та за сприяння Г. Х. Шахбазяна в 1960 році при кафедрі було організовано клінічний курс професійних хвороб, перша клінічна база якого знаходилася в лікарні № 5 Києво-Святошинського району. Очолював цей курс доцент Є. І. Ліхтенштейн, а до складу співробітників клініки увійшли доцент Е. В. Черкас, асистенти Г. Ф. Пікульська, С. М. Гулько. У цей період відбувалася тісна наукова співпраця гігієністів і профпатологів, проводилися клінічні обстеження робітників, що працювали в умовах дії несприятливого мікроклімату, полімерних сполук, виробничих отрут.

Наукові дослідження кафедри сприяли удосконаленню навчального процесу. Було розширено викладацький склад кафедри (В. В. Паустовська, Р. Г. Малашонок). Лекційний курс був доповнений питаннями гігієни праці в окремих галузях виробництва, запобіжного санепіднагляду, психології праці, гігієни праці жінок і підлітків. Було придбано навчальне й наукове обладнання, яке дозволяло поряд з вивченням фізичних і хімічних факторів виробничого середовища вести практичні заняття безпосередньо в умовах санепідемстанцій і промислових підприємств.

За редакцією Г. Х. Шахбазяна було опубліковано «Короткий курс лекцій з гігієни праці» (1963 р.), «Учебник гигиены» у трьох виданнях (1964 р., 1971 р. та 1981 р.). Четверте видання (1984 р.) було перекладене болгарською та азербайджанською мовами. Успішна наукова робота кафедри сприяла підготовці кандидатських і докторських дисертацій викладачів. Результатом колективної праці став навчальний посібник «Основи запобіжного санітарного нагляду» (1975 р.), у якому вперше в нашій країні було узагальнено багаторічний досвід санітарної служби в цьому напрямі. Під керівництвом та за участі Гайка Хачатуровича вийшли «Общая гигиена труда» (1970 р.) та «Гигиена умственного труда» (1964 р.). Оригінальні та надзвичайно змістовні лекції професора привертати увагу студентів та лікарів-практиків санепідемслужби.

За консультування та під чуйним керівництвом Г. Х. Шахбазяна було підготовлено понад 20 кандидатських і 22 докторські дисертації, опубліковано понад 200 наукових праць. Учні Г. Х. Шахбазяна стали відомими вченими, керівниками лабораторій, кафедр, інститутів. Його творчий шлях є прикладом самовідданого служіння гігієнічній науці, суспільству та державі.

Гайк Хачатурович Шахбазян вів також активну громадську діяльність, був членом правління Української та Всесоюзної спілок гігієністів, президії Вченої ради МОЗ УРСР, Вченої ради Комітету з науки при Раді Міністрів УРСР, експертом ВООЗ, та інших наукових організацій, членом редакційних рад низки гігієнічних журналів.

Наукова спільнота та держава гідно оцінили самовіддане служіння Г. Х. Шахбазяна. Він був обраний членом-кореспондентом АМН СРСР, удостоєний звання «Залужений діяч науки УРСР». За багаторічну плідну діяльність Гайка Хачатуровича нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, «Знаком пошани», 6 медалями.

Г. Х. Шахбазян пішов із життя в 1982 році. Світлу пам'ять про непересічного вченого зі світовим ім'ям зберігають його співробітники, учні та послідовники.